

Sisekaitseakadeemia
Politseikolledž

Allar Lehtlaan
PS030

KOGNITIIVNE INTERVJU JA SELLE RAKENDAMINE
EESTI POLITSEIS

Lõputöö

Juhendaja:

Merle Nurmoja, MSc

Tallinn 2007

ANNOTATSIOON

Töö on 32 leheküljeline ülevaade kognitiivse intervjuu olemusest ja selle rakendamise võimalusest Eesti Politseis. Töö kirjutamise keeleks on eesti keel.

Töös kasutatud põhilised märksõnad: kognitiivne intervjuu, kodeerimine, ülekuulaja, ülekuulata, meenutamine, faasid, ülekuulamine.

Uurimistöö eesmärgiks on anda eestikeelne teoreetiline ülevaade kognitiivsest intervjuust ja selle tehnikatest, samuti uurida selle ülekuulamismeetodi rakendamise võimalusi Eesti Politseis. Uurimismeetodiks on ankeetküsitlus, saamaks teada, kas menetlejad on teadlikud kognitiivsest intervjuust, kas kasutavad seda oma igapäevatoos. Samuti uuritakse, mis tingimustes ja kuidas viiakse läbi tunnistaja ülekuulamist praegu. On selgunud, et valdav osa uurijatest ei ole teadlikud uuest ülekuulamismeetodist ega oska kasutada kognitiivset intervjuud ülekuulamisel. Ka ülekuulamise läbiviimise tingimused ei soosi paremat meenutamist. Kuna antud ülekuulamismeetod on näidanud ennast erinevates riikides väga heast küljest, siis on töö eesmärgiks muuhulgas tekitada ka huvi uue ülekuulamismeetodi vastu.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE MÄLU TOIMIMISEST JA KOGNITIIVSEST INTERVJUUST.....	5
1.1 Mälu olemus.....	7
1.1.1 Mälu liigid.....	7
1.1.2 Mälu protsess.....	8
1.2 Kognitiivne intervjuu kui meenutamist soosiv meetod.....	12
1.2.1 Kognitiivse intervjuu tehnikad.....	12
1.2.2 Edasiarendatud kognitiivne intervjuu.....	17
2. UURIMISMEETOD.....	28
2.1 Valim.....	28
2.2 Uurimismeetod.....	28
3. UURIMISTULEMUSED.....	29
3.1 Tulemused.....	29
3.2 Analüüs ja järeldused.....	29
KOKKUVÕTE.....	32
Lisa 1.....	34

SISSEJUHATUS

Inimese mälu on uuritud juba pikka aega ning on tõestatud ja ümber lükatud palju väiteid ning hüpoteese mälu ja meenutamise kohta, lühidalt öeldes on aru saadud, kuidas see tegelikult toimib. Kaheksakümnendatel aastatel hakati neid teadmisi USAs ära kasutama peale paljude teiste valdkondade ka politseitöös. Nimelt asuti välja töötama ja töötatigi välja tunnistajate ülekuulamismeetod, mis põhineb psühholoogide teadmistel ja uurimustel mälu ja meenutamise valdkonnas. Eesmärgiks oli parandada tunnistajalt saadud info kogust ja kvaliteeti. Selle ülekuulamismeetodi nimeks sai kognitiivne intervjuu (*cognitive interview*) ehk eestipärasemalt kognitiivne ülekuulamismeetod, kuna Eestis kasutatakse nii kahtlustatava kui tunnistaja küsitlemisel ühte terminit - ülekuulamine.

Uurimistulemuste põhjal võib öelda, et kognitiivne intervjuu ja ka tema edasiarendatud variant, millest siin töös juttu tuleb, annavad tunnistajate ülekuulamisel kuni 75% rohkem infot, kui tavaline politsei poolt läbiviidav ülekuulamine (Milne, Bull 1999:48). Autorile teadaolevalt ei ole Eesti Politseis kognitiivne ülekuulamismeetod kasutusel. Parimal juhul teavad üksikud, mis see on ja kuidas ta põhimõtteliselt peaks toimima. See oletus tuleneb sellest, et ei ole vastavat eestikeelset kirjandust antud ülekuulamismeetodi kohta, on vaid mõni üksik tutvustav lõik. Ka Sisekaitseakadeemia politsei- ja suhtlemispsühholoogia loengutes on kõne all olevat meetodit vaid põgusalt tutvustatud. Oletuse tõestamiseks viib autor läbi ankeetküsitluse eesti uurijate seas, saamaks teada nende teadmisi antud meetodi kohta (lisa 1).

Praeguseks on kognitiivne intervjuu tõestanud ennast ja näidanud häid tulemusi paljudes riikides ning on seal ka kasutusele võetud (USA, Suurbritannia, Saksamaa, Hispaania jt). Oleks hea, kui ka Eesti Politseis oskaksid menetlejad tunnistajaid meenutamisel vajadusel professionaalselt aidata ning saaksid sellega juurde väärtuslikku informatsiooni kriminaalasja lahendamisel.

Üks töö eesmärkidest ongi anda eestikeelne põhjalikum ülevaade kognitiivse intervjuu olemusest, võimalustest ja läbiviimise tehnikatest, et äratada võimalikku huvi antud meetodi kohta ning teha võimalikuks põhimõtete vähemalt teoreetiline omandamine. Hüpoteesi

kohaselt ei ole eesti menetlejad üldiselt sellest meetodist teadlikud. Teiseks eesmärgiks on saada aimu, kas menetlejad on valmis ja tahavad üldse uusi tehnikaid omandada. Vaja on ka teada saada, mis tingimustes ja kuidas kuulatakse praegu igapäevaselt tunnistajaid üle ning kas praegu toimuv vastab vähemalt ülekuulamise ja meenutamise elementaarsematele põhimõtetele. Kõik need küsimused peaks lahendama läbiviidav küsitlus uurijate seas.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE MÄLU TOIMIMISEST JA KOGNITIIVSEST INTERVJUUST

Ka kõige lihtsam meenutamise akt on päringu ja mälujärele koostöö, isegi siis, kui päring näib olevat automaatne (midagi lihtsalt tuli meelde) ja inimese tahtest sõltumatu. Täpsemalt öeldes ei ole mälestus asi, mis on mingiks ajaks suletud hoidlasse ja vajadusel võetakse sealt uuesti välja. Mälujäljed on vaid üks osa mälust, teine ja mitte vähem tähtis osa on informatsioon, mille abil midagi mälust ammutatakse. Instruktsioon, vihjed ja kõikvõimalikud meenutamise ajendid kujutavad endas päringut, mis elustab mingi osa aju seisundites salvestatud informatsioonist. Teadvustatud mälu pilt mingist sündmusest või faktist tekib alati kahe peamise teguri, mälu päringu ja mälu jälje, vastastikusel koosmõjul. Meenutamine ei ole midagi muud kui subjektiivne elamus sellest, kui need kaks liiki informatsiooni omavahel kokku langevad ja teineteist vastastikku mõjutavad. (Tulving 2002:17)

Miks ei tule meil mõni asi meelde, kuigi me teame ja tunneme, et ta on meil mäluks olemas? Kuigi mõnikord võib olla põhjuseks asjaolu, et vajalik mälujälge on muutunud nõrgaks või laguneb, on meenutamise võimetuse kõige sagedasemaks põhjuseks see, et inimene ei kasuta õigeid vihjeid ja ajendeid, mis ühtiksid sellega, kuidas „asi” on mäluks salvestatud. Selle tõestamiseks tehti katse, milles hoiti kõik mõjurid-tegurid konstantsena kuni mäluks väljatoomise momendini ning siis manipuleeriti seda moodust, kuidas inimesed midagi mäluks välja toovad. Osale katseisikutest anti meeldetuletamiseks hõlbustavaid tunnuseid ja teistele ei antud. Erinevused tulid väga suured. Materjali hulk, mida saab mäluks välja võtta, ei olene mitte ainult sellest, mis on sinna kodeeritud ja seal alal hoitud, vaid oleneb sellest, kuidas seda otsitakse, milliste märkide alusel seda otsitakse. Mälu ei olene mitte ainult sellest, mis on minevikus sinna talletatud, vaid oleneb ka olevikust. Minevikust, see tähendab sellest, mis juhtus varem ja määras ära mäluks tugevuse ja muud kvantitatiivsed omadused, aga ka meenutamise tingimustest. Teatavad meeldetuletamist või meenutamist hõlbustavad tunnused aitavad paremini andmeid mäluks välja võtta. Mõned tunnused on efektiivsed ja teised ei ole. Kodeerimise spetsiifilisuse printsiip seisneb selles, et meenutamist hõlbustava tunnuse aktiivsus ei olene ainult sellest, milline on mäletatav või meenutatav sõna, vaid oleneb ka sellest, kuidas seda meenutatavat mõtet, sõna või mõistet talletati või salvestati. (Tulving 2002:18)

1.1 Mälu olemus

1.1.1 Mälu liigid

Nagu ka teisi mahukaid psühholoogia mõisteid ei saa ka mälu lihtsalt defineerida. Üldisemalt viitab mälu elusa organismi võimele omandada ja säilitada kasulikke oskusi, harjumusi, informatsiooni ja teadmisi. See võime ilmutab ennast kõigil evolutsiooni astmetel ja võib ilmnedas paljudes eri vormides. Suurima keerukuse saavutab mälu inimese puhul.

Mälu on liigitatud mitmeti, kuid laialdasemalt kasutusel oleva liigituse kohaselt jaguneb mälu protseduuriliseks mäluks, semantiliseks mäluks ja episoodiliseks mäluks.

Protseduuriline mälu hõlmab mälu selle kohta, kuidas midagi teha mingi eesmärgi saavutamiseks. See puudutab rohkem tegu kui mõtet, nõuab keelvat harjutamist, seda on võimalik täide saata automaatselt, tähelepanu keskendamata. Protseduurilise mälu selgemateks näideteks on kingapaela sõlmimine ja rattaga sõitmine, sellised tunnetusvõimed nagu lugemine ja kirjutamine.(op. cit:36)

Semantiline mälu tähistab inimese teadmisi ümbritseva maailma kohta. See puudutab sümbolite abil esitatavaid faktiteadmisi. Teadmised, et elukutselised sportlased teenivad vahel suuri rahasid, et poissmehed ei ole abielus, et ilu on vaata silmades ja tuhandes teised taolised asjad on näited semantilise mälu sisust. Erinevalt protseduurilisest mäluks ei eksisteeri semantilises mäluks kohustuslikku seost teadmise ja teo vahel. Semantilist informatsiooni võib omandada väga kiiresti. Samuti on sellel tõeväärtus: see, mida inimene teab, võib olla õige või vale. Semantilise teadmise ilmutamine võib olla automaatne (Mis värvi on rohi?) või arutlev (Milline kuu on pikem, kas veebruar või märts?), sõltudes konkreetse teadmise iseärasusest.

Semantiline mälu mängib koos järgnevalt kirjeldatava episoodilise mäluks tähtsat rolli informatsiooni kodeerimisega mäluks ning hiljem ka informatsiooni ammutamisega.(op. cit:36,37)

Episoodiline mälu on mälu liik, mis teeb võimalikuks inimese isikliku elu sündmuste mäletamise (seega meenutamise ja kognitiivse intervjuu kohapealt on episoodilise mälu

toimimise tundmine väga tähtis). Teadmisi sellest, mida tegi inimene eelmisel pühapäeval või vahetult enne poodi minemist, vahendab episoodiline mälu. See mälu liik sarnaneb paljuskil semantilise mälega: tema olemus on pigem teadvustatud mõtetes kui tegevuses, teadmisi omandatakse väga kiiresti ning neil on tõeväärtus. Erinevalt semantilisest mälest eeldab möödunud sündmuste meenutamine tähelepanu ja kontsentratsiooni. Sündmusi kogetakse isiklikena ja tõestena ning neid tajutakse kui sündmusi, mis on realselt minevikus toimunud.(op. cit:37)

1.1.2 Mälu protsess

Psühholoogid on leidnud, et üheks kasulikuks mõisteks, mille abil kirjeldada seda, mida inimene teeb, kui ta midagi tajub ja seejärel meelde jätab, on kodeerimine. Iga sündmus või fakt jäetakse meelde iseloomulikul viisil sõltuvalt sellest, milline oli vaimne tegevus meeldejätmise ajal. See, kuidas mingit objekti meelde jäeti, sõltub nii sellest milline on objekt ise kui ka sellest, kuidas objekti mõisteti.(Loftus 1996:78)

Analoogia taju ja mõtlemisega aitab paremini aru saada **kodeerimise** mõistest. Mingi ese, näiteks tool, paistab erinev, sõltuvalt vaatenurgast. Seega, kuigi ese jääb samaks, võib temast tekkiv mulje olla erinev. Nii võib ka ühest ja samast inimesest mõelda eri asju. Nii võib heast sõbrast mõelda kui tüübist, kes alati kuhugi ruttab või kui elurõõmsast ja abivalmis inimesest või aga hoopis kirglikust ulmeraamatute lugejast. Igal inimesel on mitmeid külgi ja mõelda temast ei tähenda, et keegi saab mõelda kõigi nende külgede peale korraga. Nii, nagu muutub vaatenurk, muutub ka see külg asjast, millele inimene parajasti mõtleb.

Eseme või sündmuse meeldejätmise on nagu asjale mingi nurga alt vaatamine või mõtlemine, eeldusel, et „tajumine” ja „mõtlemine” võib olla nii teadlik kui ka teadvustamata. Kuigi inimene võib olla teadlik võtetest ja skeemidest, mida ta kasutab näiteks õppimisel, on kodeerimise protsess ise tavaliselt teadvustamata.(Tulving 2002:70)

Kodeerimist saab juhtida instruksiooni ja suunava ülesande abil. Kodeerimine ise viitab aga oletatavale psühholoogilisele protsessile, mis saadab taju ja mis annab tajutavale infole kuju, mida on võimalik säilitada ja hiljem kasutada (meelde tuletada). Teisisõnu see on see, mis muudab tajutud asja mälujäljeks. Eri objekte kodeeritakse erinevalt ja tulemuseks on erinevad

mälujäljed Kuid uurimused on näidanud, et täpselt sama objekt võib tekitada erineva mälujälje ja järelkult erinevuse ka selles, mis jääb meelde ning mida tuleb hiljem meenutada. Kodeerimise juures on tähtis ka õpitu ülekandmise efekt. See tähistab olukorda, kus varem õpitud oskus , tegutsemisviis või teadmine mõjutab mingi teise oskuse, tegutsemisviisi või teadmise omandamist. Kuna inimene on täis varasemaid kogemusi ja teadmisi , siis sõltub ka uute teadmiste omandamine ja nendest arusaamine vanadest teadmistest, tõekspidamistest.(op. cit: 70)

Mälust ammutamine tundub esialgu petlikult lihtsana. Vastus küsimusele, mis on Prantsusmaa pealinn tuleb enamusel inimestest ilma erilise teadliku pingutuseta. Sama kehtib ka tuhande teise küsimuse kohta, mis on suunatud meie teadmiste hoidlale. Mäluküsimustele vastamine on paljuski sarnane sellele, kuidas muljed välismaailmast meieni jõuavad, kui me vaid silmi ja kõrvu lahti hoiame. Pole tarvis midagi teha, et kätte saada varem talletatud. Pole üldiselt omaksvõetud vastust küsimusele, mis kindlustab sellise sujuva ja valutult mälust ammutamise. Osaliselt on see tingitud sellest, et ammutamine ei ole jälgitav, osaliselt sellepärast, et mälu on küllaltki keeruline. Mälust ammutamise kohta saab teha järeldusi vaid jälgides kaudselt seda, milline on materjali omandamise iseloom ja tingimused, millised ajendid tingivad mälust ammutamist ning milline on inimese jälgitav käitumine. Olukorra keerukusega arvestades, on mõeldav, et need järeldused on mõnevõrra ebakindlad. Üldine ettekujutus mälust ammutamise kohta on selle sarnasus kadunud asja otsimisega: on idee selle kohta, mida otsitakse ja kus see võiks asuda, seda otsitakse kohast, kus ta võiks asuda ning õige asja leidmisel tuntakse see ära. Teine, mõnevõrra abstraktsem ettekujutus ütleb, et ammutamine põhineb kahte liiki informatsiooni kokkulangevusel või ühilduvusel. Ühelt poolt informatsioon, mis säilib mälus ja teiselt poolt informatsioon , mida kasutatakse mälust ammutamise ajendina. Meenutamine on teadvustatud kogemus, mis leiab aset siis, kui kaks liiki informatsiooni ühilduvad.(op. cit:80,81)

Mälust ammutamine algab alati mingist **ajendist**: tajust, mõttest või küsimusest. Kõike, mis seda tingib, kutsutakse kas ammutamise informatsiooniks või ammutamise ajenditeks. Ajendite ja salvestatud teadmise vastasmõju tekitab mingi nähtuse või sündmuse meenumise. Ammutamise ajendid, nagu ka salvestatud informatsioon, on meenutamiseks vajalikud, kuid mitte piisavad tingimused. Ilma selleta ei saa olla meenutamist, kuid enne seda peab olema mälujälg, et üldse midagi meenutada. Seda, milline osa on ammutamise ajenditel, võib demonstreerida lihtsa katse abil. Kui esitada kellelegi järjekorras suvalisi sõnu (särk, laut,

sinine, pipar jne) ja paludes siis neid meenutada, ei suudeta tavaliselt kõiki kuulnud sõnu meenutada. Mis siis võib takistada puuduvate sõnade meenutamise? Kas see, et ei olda kõikide sõnade suhtes küllalt tähelepanelik või ei kodeeritud neid piisavalt hästi? Või olid sõnad esialgselt hästi kodeeritud, kuid ununesid siis, kui kuulati või püüti meenutada teisi sõnu või mõlemad võimalused korraga. On ka võimalik, et puuduvad sõnad on mälus potentsiaalselt olemas, kuid neid ei saa kasutada, kuna meenutamiseks vajalik informatsioon ei ole küllaldane. Seda oletust saab kontrollida ajendatud meenutamise võrdlemisel ajendamata meenutamisele. Kui nüüd küsida märksõnadena (riietuse, ehitist, värv, maitseaine jne) neid sõnu, mida enne ei mäletatud, siis on ootuspärane, et suudetakse küsimustest ajendatuna meenutada hulga neid sõnu, mida ei suudetud meenutada ajendamata meenutamisel. Ajendfraasides sisalduv informatsioon seostub informatsiooniga, mis sisaldub mälujäljes ning see avab juurdepääsu olemasolevale informatsioonile ja teeb meenutamise võimalikuks. On selge, et meenutamine on võimalik juhul, kui ajendtunnustes on olulist informatsiooni või kui adekvaatne mälujalg eksisteerib inimese ajus.(op.cit:81,82)

Arvatakse, et on olemas rohkem sarnasust, kui silm seda näha suudab. Oluline pole niivõrd ammutamise ajendite ja sündmuse väline sarnasus, kui just sarnasus meelde jääva informatsiooni ja hilisema meenutusajendi kodeerimisviiside vahel. Asju annab erinevalt kodeerida ja et erinevad kodeerimise viisid loovad erineva informatsiooni, mille alusel asju meeles peetakse. Sama on tõsi ka mälust ammutamise kohta: see, millisel viisil mingit meenutamise ajendit kodeeritakse, määrab ära selle, millise mälujäljeni jõutakse. Selles mõttes võivad ajendid ja mälujäljed olla üksteisega sarnased isegi siis, kui neil puudub otsene tajutav sarnasus. Kodeerimist saab illustreerida näitega objekti tajumisest. Silma kaudu saadud info nõuab põhjalikku analüüsi. Näiteks võib näha tundmatu inimese nägu vaid profiilis ja mingit ehitist vaid ühe kindla vaatenurga alt. Kuid varasemate teadmiste varal inimese näost ja ehitistest on aju suuteline konstrueerima sisemise pildi, mis on palju detailsem ja töödeldum kui seda lubaks üks kindel vaatenurk. Seega vaadeldes inimese nägu talletame me informatsiooni, mis ei ole ainult seotud ühe kindla vaatenurgaga. Me talletame ka selle, kuidas see inimene võiks välja näha juhul, kui meil avaneks võimalus teda mingi teise nurga alt vaadata. Lisaks sellele salvestame me mälus mulje, mille see inimene meile jätab - tema vanuse, isiksuse, meeldivuse jne. Kõik see info, millest enamuse tekib iseenesest, ilma meiepoolse tahtliku pingutuseta, võib, kuid ei pruugi olla eriti täpne. Taju ei ole kopeerimismasin, nagu mälu ei ole helilint. Kuid isegi see mitte kõige täpsem lisainfo on sageli palju kasulikum kui sellise informatsiooni puudumine.

Seega, mälust ammutamise puhul on oluline sarnasus kodeerimisviisis. See sarnasus on määratud sellega, milliseid tunnuseid kasutatakse ja kuidas nad on mälus kodeeritud. Kahe mälus salvestatud objekti sarnasus võib olla kas suurem või väiksem-mõnikord palju suurem või palju väiksem- kui nende objektide füüsiline sarnasus. Kui me tunneme kuulnud sõnas ära mingi asja nimetuse, mida me tajume, või tunneme kirjapildis ära sõna, mida me oleme varem kuulnud, või tunneme ära meloodia, mis on teises helistikus, siis kõigil neil juhtudel ei peitu esemete sarnasus nende füüsilises kujus, vaid viisis, kuidas nad on salvestatud ajus. Erinevad kodeerimise viisid tingivad suuri erinevusi nende hilisemas meenutamises. Psühholoogidel puudub küll ühtne seletus selle kohta, mis määrab kodeerimise edukuse, kuid võib sõnastada üldise väite, mis on õige kõigi kodeerimisviiside kohta (spetsiifilisuse printsiip). Kodeerimise viis määrab ära selle, mida salvestatakse, ja salvestatud info määrab ära selle, mis on eduka meenutamise ajendiks. Seda üldistust nimetatakse kodeerimise spetsiifilisuse printsiibiks. (op. cit:85,86)

Näiteks kui lugeda kellelegi ette sõnade rida: maja, laut, tall jne, ning küsida hiljem nimekirjas olnud looma, siis ilmselt on inimesel raskusi kodulooma nimetamisega. Seda selle pärast, et ilmselt hääldas ta seda sõna palataliseeritult, kuna sellele eelnes sõna, mis tähistas ehitist. See näitab, et sõnu ei kodeerita kui tähtede jada, oluline on tähendus. Kui meenutatav sõna (tall) kodeeriti ehitisena, mitte koduloomana, siis on ka ajendsõna (koduloom) meenutamiseks edutu.

Kodeerimisel omab tähtsust ka konteksti mõju. Sõnu ja objekte, millel on ainult üks tähendus, võib samuti erinevalt kodeerida ning sellepärast saab neid meenutada ka ainult ühtede, kuid mitte teiste ajendsõnade, ajendküsimuste abil. Kui inimesel on meelde jäänud lause „Mees häälestas klaverit”, siis võib olla õigeaks ajendküsimuseks „see millel on kaunis heli”. Kui aga lause oleks: „Mees tõstis klaverit”, siis on klaveri meenutamisel ajendküsimuseks „midagi rasket” ja mitte heliga seotud küsimus. See näide illustreerib kodeerimise spetsiifilisuse printsiipi: need klaveri omadused, mis on teada igale inimesele (on raske ja teeb ilusat heli), ei määra alati nende edukust klaveri meenutamisel. See spetsiifiline viis, mis antud juhul oli tingitud kontekstist, mille abil inimene jätab meelde selle, et teatud nimekirjas või lauses esineb sõna „klaver”, määrab ära selle, kas mingi ajend on edukas sõna meenutamiseks.

Suur hulk katsetulemusi koonduvad ühiseks järelduseks: mingi meenutamise ajend on edukas vaid siis, kui selles sisalduv informatsioon ühildub või langeb kokku informatsiooniga, mille abil mingit situatsiooni, eset või sündmust meelde jäeti. Näiteks „eelmise pühapäeva pärastlõuna” muutub tõhusaks meenutamise ajendiks vaid siis, kui inimene teab, millal ta mingeid tegevusi sooritab – nagu normaalsed inimesed seda enamasti teavad – ja et see tegevus tõesti toimus pühapäeva pärastlõunal. Seega, kas mingi asi meenub või ei meenu, sõltub üheaegselt sellest, kuidas see asi oli kodeeritud mälus ja millist spetsiifilist meenutamiseks vajalikku infot sisaldab endas küsimus või meenutamise ajend. Sellest tuleneb ka see, et unustamisel võib olla kaks põhjust: kas mälujäljes on asja kohta säilitatud ebaadekvaatne info või ei ühildu ammutamise ajendid talletatud infoga.(op. cit:87,88)

1.2 Kognitiivne intervjuu, kui meenutamist soosiv meetod

1.2.1 Kognitiivse intervjuu tehnikad

Täielike ja õigete andmete saamine tunnistajalt võib olla otsustavaks kuriteo lahendamisel ja kurjategijate kohtu ette jõudmisel. Õiged andmed võivad olla otsustavad ka süütu kahtlustatava vabastamisel. Ülekuulatavate tunnistajate ütlused võivad olla mittetäielikud, osaliselt konstrueeritud, ebausaldusväärsed ja mõjutatud.

1980. aastatel tekkis vajadus ülekuulamistehnika järele, mis põhineks psühholoogia valdkonna teadmiste ja avastuste mälu valdkonnas. Selle vajaduse rahuldamiseks alustasid ülekuulamisprotseduuri arendamist kaks ameerika kognitiivpsühholoogi Ed Geiselman ja Ron Fisher. Tulemuseks sai 1984. aastal ülekuulamisnõuannete ja tehnikate kogum, mida tuntakse kognitiivse intervjuuna või kognitiivse ülekuulamise meetodina (*cognitive interview*). Kognitiivne intervjuu (KI) on suunatud eelkõige koostööaltidelt tunnistajatelt ja kannatanutelt saadava info kvantiteedi ja kvaliteedi parandamiseks.(Bachmann 2003:103,104)

KI sisaldab endas nelja juhendi kogumit, mille annab ülekuulaja edasi ülekuulatavale: I Kõigest rääkimisele julgustamine, II Konteksti taastamine mälus, III Meenutamine erinevas

ajalises järjekorras, IV Vaatenurga muutmine (Fisher, Geiselman&Amador1989, ref Milne, Bull 1999:33,34).

Kõigest rääkimisele julgustamine aitab ülekuulataval rääkida kõike, mida ta mäletab, ilma midagi välja jätmata, isegi kui mõned detailid tunduvad ülekuulatavale ebatähtsad või kui ei suudeta meenutada sündmust või sündmuse osa täielikult.

Paljud ülekuulatavad võivad tunda ennast heidutatuna politseipoolsest ülekuulamise ülesehitusest ja arvavad, et politsei teab juba sündmusest üht-teist. Selle tulemusena võivad ülekuulatavad mitte mainida asju, mis nende arvates on ebatähtsad või tunduvad ilmselged, kuna nad ei taha politsei aega raisata või näida politseile aega raiskavana. Mõned ülekuulatavad usuvad (eksklikult), et teavad, mis info on politseile uurimise seisukohalt tähtis ning räägivad ainult nende arvates tähtsatest asjadest (Fisher,McCauley,Geiselman 1992, ref Milne,Bull 1999). Kõigest rääkimisele julgustamine toob ilmselt aga välja ka selle info , mida tavaliselt võib ülekuulatav eelmainitud põhjustel endale hoida. Mingi toimunud sündmus on esindatud/olemas mälus erineva täpsusastmega/tasemega, ulatudes väga üldisest väga detailseni. See, millise taseme valib meenutamiseks ülekuulatav sõltub muuhulgas ka tema eelnevatest ülekuulamisega seotud kogemustest, eeldatavatest suhtlusreeglitest ning oletusest ülekuulaja informeeritusest sündmuse kohta. Kui pole eelnevalt vastavaid selgitusi ja julgustust antud, siis kalduvad ülekuulatavad kasutama meenutamisel üldisemat meenutamise taset. Kõigest rääkimisele julgustamine peaks aga aitama kaasa meenutada mälus talletatud sündmust detailsemalt tasemelt. Selle tulemuseks on suurem hulk korrektset infot.(Milne,Bull 1999:34)

Peale selle usuvad paljud inimesed, et nende enesekindlus on usaldusväärne indikaator meenutatud info täpsuse ja õigsuse kohta. Selle tulemusena kalduvad inimesed rääkima ainult sellest, milles nad on kindlad. Tunnistaja/kannatanu meenutused võivad olla ka nõ toimetatud (tühimikud täidetakse loogilise info või väljamõeldisega), kui nad on mingis info osas ebakindlad(Noon,Hollin 1987, ref Milne,Bull 1999). Isiku sisese meenutamise kindluse-täpsuse suhte uurimisel on jõutud järeldusele, et see ei anna mitte alati häid tulemusi(Granhag,Jonsson,Allwood 2004). Sellepärast on vaja julgustada ülekuulatavat ignoreerima infole omistatud usaldusväärsust ja tähtsust, vaid rääkima kõigest, mis meelde

tuleb, ka siis, kui ei olda kõiges päris kindlad (selline julgustus peab olema aga täpne, välja ei tohi midagi mõelda)..

Ka osalise ja tükeldatud info meenutamine ja kirjapanemine võib aidata uurijal saada sündmusest paremat ülevaadet. Näiteks kui iga tunnistaja mäletab auto registreerimisnumbrist ainult ühte, teistest erinevat numbrit, siis on võimalik õige auto nr kokku panna.

Konteksti taastamise õpetus käsib ülekuulataval taastada oma peas sündmuse nii füüsiline keskkond kui ka isiklikud sündmuse tunnused (kuidas nad ennast sel ajal tundsid, mida mõtlesid jne). Ükskõik milline ümbritseva keskkonna aspekt, mille abil sündmus on mällu kodeeritud võib olla kontekstiliseks vihjeks meenutamisel.(Memon&Bull 1991, ref Milne,Bull 1999)

Konteksti taastamise juhendit on raske ülekuulatavale edasi anda ning see võib võtta aega. On vajalik jätta vahele pause iga küsimuse osa vahele, et ülekuulataval oleks piisavalt aega meenutada ja kujutada ette mingit sündmuse konteksti osa(mõttele sellele, kus sa pangas seisis-paus- kuidas sa ennast sel ajal tundsid - paus- mida sa kuulsid-paus- jne). Küsimused ei tohi olla mingil viisil suunavad või oletavad ning küsima peaks aeglaselt ja läbimõeldult. Mõnikord on abiks kui ülekuulatav sulgeb soovi korral silmad. Kui seda ei soovita teha, siis oleks abiks ka see, kui inimene keskenduks tühjale seinale või põrandale, kus ei oleks mingeid segavaid või tähelepanu püüdvaid asju.(Milne,Bull 1999:35)

Üheks võimaluseks on ka **meenutamine erinevas ajalises järjestuses**. Kui ülekuulatav on oma vabas jutustuses sündmusest oma järjekorras rääkinud, siis peaks ülekuulaja julgustama ülekuulatavat meenutama sündmust erinevas ajalises järjestuses. Näiteks sündmuse lõpust alguse poole ning püüdma ka meenutada sündmuse tähtsamaid osi ajalises järjestuses mitu korda edasi-tagasi. Mälu on konstruktiivne ja kui isikul palutakse meenutada sündmust mida nad mäletavad, siis on see palude teiste faktorite kõrval mõjutatud eelnevatest teadmistest, ootustest ja tavalisest sündmuse stsenaariumist(nt mis tavaliselt juhtub röövimise ajal). Kui sündmust vabalt meenutatakse, siis suurem osa inimesi meenutavad sündmuse nende aset leidmise järjekorras. Selliselt meenutades kasutavad inimesed oma teadmisi, kogemusi selliste sündmuste toimumise stsenaariumist ja see aitab meenutada ka meenutatavat sündmust. Selle

tulemusena võivad tavalisele stsenaariumile vasturääkivad asjad, mis tegelikult aset leidsid, jääda tunnistusest välja. Erinevas ajalises järjekorras meenutamise juhend kutsub tunnistajat läbi töötama tegelikku mälusalvestist, mis võib välja tuua lisainformatsiooni, mis tavalise sündmuse stsenaariumi puhul oleks olnud kõrvalise tähtsusega ning seega oleks jäänud tunnistusest kõrvale.(op. cit:36)

Uurimus on näidanud, et tunnistajad, kes on pidanud meenutama sündmust õiges järjekorras ning seejärel vastupidises järjekorras, suutsid välja tuua rohkem õiget informatsiooni, kui need, kes meenutasid kaks korda õiges järjekorras(Geisman,Callot 1990, ref Milne,Bull 1999). Lisainformatsioon, mis saadi võrreldes tavalise meenutamisega, puudutas inimeste konkreetset tegevust, mis eristab konkreetset meenutatavat sündmust tavalise sarnase sündmuse stsenaariumist. Selline informatsioon võib aga olla uurimise seisukohalt väga tähtis aidates näiteks ära tunda retsiidivse kurjategija käekirja.(op. cit :36)

Inimestel on harjumus meenutada sündmusi enda psühholoogilisest vaatenurgast (Fisher,Geisman 1992, ref Milne,Bull 1999). Näiteks John Deani väga detailsed ütlused, mis puudutasid Watergate'i istungeid, leiti olevat väga egotsentrilised (Neisser 1982, ref Milne,Bull 1999). Kognitiivse intervjuu **vaatenurga muutmise instruksioon** palub ülekuulataval meenutada sündmust mõne teise tunnistaja vaatenurgast , kes viibis sündmuse juures.

Uurimus, mis kergitas esile selle võimaluse oli läbi viidud Andersoni ja Picherti poolt 1978. aastal. Selles uurimuses paluti osalistel lugeda juttu kahest poisist, kes tegid koolist poppi ja läksid ühe poisi koju. Pooltel paluti asetada ennast jutu lugemisel ja hilisemal meenutamisel varga rolli ning ülejäänud poolel majaostja rolli. Lugu sisaldab endas palju detaile maja vundamendi seisukorrast kuni varga-alarmide paiknemiseni. Peale seda, kui jutu lugemisest oli mõnda aega möödunud , paluti osalistel kirjutada üles sellest loost niipaluu kui nad suudavad meenutada. Kui nad lõpetasid ja ütlesid katse läbiviijatele, et nad ei suuda rohkem midagi meenutada, paluti neil vaatenurka vahetada ning vargad pidi meenutama majaostjate vaatenurgast ja vastupidi. Leiti, et osalejad, kes ütlesid, et ei suuda rohkem midagi meenutada, meenutasid vaatenurga muutmisel veel detaile, mida varem ei maininud.

Fisher ja Geiselman (1992, ref Milne, Bull 1999:37) märgivad, et sellise võtte kasutamisel peab olema väga hoolikas, kuna ülekuulatavad võivad võtta teise inimese seisukoha ja vaatenurga ülevõtmist kui kutset (roheline tule andmist) vastuse väljamõtlemisele/fabritseerimisele. Sellepärast peab ülekuulatavale väga selgelt ja täpselt ütleva, et selle ülekuulamise osa juures ei tohiks midagi „arvata”. See tehnika on ka tekitanud poleemikat tõeliste tunnistajate, kannatanute ülekuulamisele oma „mis siis kui” iseloomu poolest. Osa Suurbritannia politsei struktuuriüksustest on KI treeningutest vaatenurga muutmise osa välja jätnud oletatavate probleemide tekkimisel õigusküsimustes. Psühholoogid aga usuvad, et see valesti informeeritud nõuanne tuleb vahel prokuröridelt ja kaitsjatelt ning sellel ei ole mingit tõestatud alust. Psühholoogide uuringutest on selgunud, et kui ülekuulatavale on antud vaatenurga muutmise osas täpsed instruktsioonid, siis ei suurenda see kuidagi vale info hulka tunnistuses. On väga tähtis, et selle tehnika kasutamisel oleks ülekuulatavale väga selgelt öeldud, et nad peavad rääkima ainult nendest asjadest, mille tunnistajaks nad ka ise tegelikult olid. (Milne, Bull 1999:37)

Eelkirjeldatud neljale KI tehnikaga samaaegselt kasutatakse ka lisaks teatud mälu abistavaid tehnikaid. Neid tehnikaid kasutatakse abiks osade detailide kontsentreeritud meenutamisel, mis puudutavad eelkõige inimesi (nimed, näod, hääled, riietus, välimus) ja objekte (sõidukid, numברי jada, relvad), sest eelnevad neli tehnikat puudutasid meenutamise parandamist üldisemalt.

Inimesed ei suuda tihti meenutada nimesid (nõ. on keele peal, aga ei suuda välja öelda). Sellise probleemi abistamisel peaks ülekuulaja paluma ülekuulataval mõtlema järgnevatele asjaoludele: nime korduvus (kas on laialt kasutusel või ebatavaline), nime pikkus (pikk või lühike, tähtede arv), nime esimene täht, milleks tuleb läbi viia ka tähestikuline otsing.

Tunnistajad ei mõtle üldiselt sellele, et ülekuulajal on vaja detailset kirjeldust, eriti mis puudutab kurjategijat ning kalduvad keskenduma toimunud tegevustele aset leidnud sündmuses. On leitud, et röövi kannatanu tavapärasel ülekuulamises puudutab 64% infot tegevusi ja ainult 30% tegijaid endid (Fisher, Geiselman, Raimond 1987, ref Milne, Bull 1999). Ülekuulaja peab ütleva ülekuulatavale, et ta räägiks igasugusest meenuvast infost, mitte ainult tegevustest. Ülekuulatavatel on tihti raskusi anda infot sündmuses osalenud inimestest. Seda selle pärast, et inimestel on kaldumus hoida endas endale tuntud inimestest üldmuljet, mitte aga täpset mälupilti. Kui aga mälupilt on olemas, siis sealt info meenutamisel toimub nõ. tõlkeprotsess visuaalsest teadmisesest sõnadesse. See on raske ülesanne, mis nõuab

keskendumist ja ülekuulaja juhendamist. See probleem tuleneb asjaolust, et suuremal osal inimestest on inimese kirjeldamisel piiratud sõnavara. Suuremal osal oleks raske näiteks isegi oma enda lõua kuju kirjeldada sõnavara puudumise tõttu, selle tulemusena kipuvad ütlused olema selles osas lühikesed ja mittetäielikud. Järgnevad tehnikad võivad aga aidata saada teada spetsiifilisi detaile kellegi kohta:

Füüsiline olemus: Kas see inimene meenutab sulle kedagi? Miks? Kas meenub mingeid iseärasusi?

Riietus: Kas riietus meenutas sulle kedagi? Miks? Milline oli üldmulje?

Kõne iseloomustus ja vestlus: Kas häääl meenutas sulle kedagi? Miks? Mõttele oma reageeringust vestlusele?

Ülaltoodud kolme tehnika kasutamisel on tähtis, et küsitakse ka küsimus „Miks?“. Näiteks küsimusele „Kas tema häääl meenutas sulle kedagi?“ võib olla vastuseks Sean Connery, mis ei tähenda seda, et vastates mõtles ülekuulatavat šoti aktsendile. Sellepärast on küsimus „Miks?“ kohustuslik.(Milne,Bull 1999:39)

1.2.2 Edasiarendatud kognitiivne intervjuu

Algne kognitiivne intervjuu pärines kognitiivpsühholoogiast. Järgnevalt leidsid algse kognitiivse intervjuu arendajad, et päris elus toimivas tunnistajate ülekuulamises on puudusi isikutevahelises suhtlemispsühholoogias, millest tulenevalt ei ole rahutud ja väljendusraskustega tunnistajad tihti oma rollis ülekuulamisel kindlad. Selle parandamiseks hakati tegelema kognitiivse intervjuu edasiarendamisega. Fisher ja Geiselman panid juurde ka oma varasemad teadmised intervjuu läbiviimisest ja tehnikatest, mis teevad vahet heal ja halval ülekuulajal. Edasiarendatud kognitiivsesse intervjuusse ühendati mitmeid uusi põhimõtteid ja teadmisi, mis tulenesid mälu uurimisest ja sotsiaalsest suhtlemispsühholoogiast. Edasiarendatud kognitiivne intervjuu (EKI) sisaldab endas seega nii algse kognitiivse intervjuu tehnikaid kui ka mõnd tehnikat lisaks, millest tuleb edasi juttu.

Üks puudusi algse kognitiivse intervjuu puhul oli vähene info ülekuulamise üldise struktuuri kohta. See on tähtis, sest Fisher, Geiselman ja Raimond leidsid, et suur möödalaskmine politsei ülekuulamistel on küsimuste segane järjekord. Sobimatu küsimuste järjekord takistab meenutamist. Edasiarendatud kognitiivse intervjuu puhul on loodud struktuur, mis täpsustab eraldi ülekuulamise alguse, keskosa ja lõpu eesmärke. Edasiarendatud kognitiivse intervjuul on 7 faasi. Iga intervjuu faas annab panuse kindlustamiseks intervjuu, kui terviku edu (Geiselman, Fisher 1997, ref Milne, Bull 1999).

Ülekuulamine algab esimese faasiga: **tervitamise ja kontakti loomisega**. Ülekuulamise avafaasis määratakse sisuliselt ära, kui edukalt intervjuu jätkub ja seega sõltub esimesest faasist paljuski ka kogu intervjuu edukus. Alguses peaks ülekuulaja ennast tutvustama nimepidi ja tervitama ka ülekuulatavat, kasutades tema nime ehk isikustama intervjuu. Ülekuulaja peaks kohtlema ülekuulatavat, kui eriliste omadustega isiksust, seevastu ennast tuleks esitleda kui identifitseeritavat isikut. Kuriteost ja/või ülekuulaja autoriteedist tekkinud ängistus tuleb maha rahustada, et ülekuulatav saaks maksimaalselt meenutada. Selleks peaks ülekuulaja alustama neutraalsete küsimustega, mis ei puuduta kuriteosündmust, millele saab vastata positiivselt ning looma sellega positiivse õhkkonna ja tuju. Kontakti loomine nõuab ülekuulajapoolset aktiivset suhtlemist ja kaasaaitamist nagu oleks ta huvitatud pool, mitte lihtsalt küsima nimekirja ette valmistatud lühikesevastuselisi küsimusi. Üldisi küsimusi (nt „Kas sul on lapsi?“) tuleks vältida, kuna see tekitab tunde nagu oleks tegemist lihtsalt järjekordse ülekuulatavaga ning depersonaliseerib ülekuulamist. (Milne, Bull 1999:40,41)

Avatud küsimuste kasutamine ülekuulamise alguses faasis õpetab ülekuulatavale, mida nõutakse hiljem, so üksikasjalikke vastuseid. See peaks tegema ülekuulatava olemise kergemaks, looma rahuliku õhkkonna ning tõstma ülekuulatava usalduse ja turvalisuse tunnet. Kontakti loomine on eriti tähtis, kui soovitatav informatsioon on väga isiklik. Võib olla kasu ka sellest, kui ülekuulaja räägib alguses endast, kuna selline avatus võib olla eeskujuks ka ülekuulatavale edasiseks ülekuulamise jätkuks. See võib aidata kaasa ka ülekuulamise isikustamisele, kuna ülekuulatav saab ülekuulajast üht-teist teada, mis tõstab usaldusväärsust ülekuulatava ja ülekuulaja vahel. (op. cit:41)

Juhtiv põhimõte kontakti ja usalduse loomisel on suhtlemisel kasutatav empaatia. Siin peaks ülekuulaja näitama olukorrast arusaamist ülekuulatava vaatepunktist. Ülekuulamise alguses

peaks ülekuulaja laskma ülekuulataval valla päästa tunded ja mured, mis puudutavad sündmust. Seda saab kasutada omakorda hiljem ülekuulaja, selgitamaks uurimist puudutavaid vajadusi. See aitab hiljem avada ka järgmist faasi, mis puudutab ülekuulamise eesmärkide seletamist.

Üks moodus, kuidas ülekuulaja saaks säilitada meeldivat õhkkonda ja kontakti on aktiivne kuulamine ülekuulatava jutus olevate võtmesõnade kordamise kaudu. Aktiivne kuulamine nõuab ülekuulaja pidevat keskendumist. Ülekuulaja peaks viima miinimumini igasugused segavad tegurid. Samuti peaks ülekuulaja vältima lihtsalt ootamist või keskendumist ainult infole, mis toetab püstitatud versioone. Ülekuulaja peab alati alustama ülekuulamist eelarvamusteta ja avatud meelega ning vältima suunavaid küsimusi.(op. cit:41)

Mitteverbaalne suhtlemine. Ülekuulamisel on mitteverbaalne suhtlemine sama tähtis kui verbaalne suhtlemine. Kahe inimese vahelises suhtluses, mis edeneb hästi, hakkab suhtlemise arenedes kumbki suhtleja teineteist peegeldama. Ülekuulajad võivad seda kasutada, et mõjutada ülekuulatava käitumist, lihtsalt näidates ette soovitud käitumist. Seega saab ülekuulaja, rääkides aeglaselt ja rahulikult, ühtlase hääletooniga ning käitudes rahulikult, panna ka ülekuulatava sarnaselt käituma. Ülekuulaja peaks saama ülekuulaja rääkima aeglaselt ja rahulikult, kuna erutatud ja kiire kõne tekitab probleeme märkmete tegemisel ja meenutamisel. Ülekuulamise rahulikku õhkkonda soodustab, kui ülekuulaja istub rahulikult ülekuulatavaga mittevastanduval moel (nõ kella 10 ja kella 2 koha peal) ning väldib rabelevaid, energilisi käteliigutusi ja räägib rahuliku hääletooniga.(op. cit:42)

Pausid ja katkestused. Ülekuulaja peab andma ülekuulatavale aega üksikasjaliku vastuse andmiseks ning võimaldama pause, et ülekuulatav saaks viia läbi põhjaliku otsingu oma mälus. Paus ülekuulatava jutustuses võib tuleneda mitmetest põhjustest. Ülekuulatav võib otsida tagasisidet ülekuulajalt oma vastuse kvaliteedi kohta. Näiteks intervjuueritav võib mõelda : „ Kas ma olen andnud piisavalt informatsiooni või peaksin ma jätkama”

Ülekuulatav võib pausi teha jutustusse, kuna ta paneb peas paika ülejäänud osa jutustusest. Igasugune sekkumine sellesse pausi võib võimatuks muuta edasise informatsiooni andmise. Sel puhul saavad ülekuulajad soodustada ulatusliku vastuse andmist olles pausi ajal vaikselt või väljendades oma olekuga või häälega, et ootab peale pausi jutustuse jätkamist (köhatamine, mhmh). See mittesõnaline käitumuslik tagasiside ei tohiks olla kvalitatiivne (näiteks öelda sõnaga välja „õige”) kuna see võib jätta ülekuulatavale mulje, et just sellist

tüüpi informatsiooni on vaja ning et sellist kindlat tüüpi vastust, väljendust võidakse kohtus hinnata suunatuks. Samamoodi ei tohiks ülekuulaja välja näidata üllatust vastuse peale, kuna see võib anda ülekuulatavale signaali, et tema vastus oli väär. Korduvad sekkumised ülekuulatava jutustusse annavad ülekuulatavale mõista, et tal on piiratud aeg vastamiseks, mis sageli viib selleni, et järgnevatele küsimustele vastab ta lühidalt, lühendatult.(op. cit:42)

Teises faasis toimub küsitluse eesmärkide, sihtide püstitamine, **fokuseeritud meenutamine ja kontrolli üleviimine**. Tähtis on ülekuulatavale selgitada, mida temalt oodatakse, kuna enamusele ülekuulatavatest on ülekuulamine kriminaalasjas võõras olukord. Tüüpiliselt inimesed kardavad tundmatut, kuid ülekuulamise käigu kirjeldamine võib seda hirmu vähendada.

Fokuseeritud meenutamine. Meenutamine kõige detailsemal tasandil nõuab tähelepanu koondamist ja intensiivset keskendumist (Johnston et al 1979, ref Milne,Bull 1999) Ülekuulajad peaksid seepärast proovima soodustada fokuseeritud keskendumist, kuna ülekuulatavad ei pruugi seda teha, kui ülekuulamise õhkkond/keskkond ei ole sobilik ning kui neid ei julgustata. Ülekuulatavad peavad tundma, et neil on piiramatu aeg meenutamiseks, et nad saaksid edukalt/tõhusalt otsida mälust infot ning anda üksikasjalikud ja detailsed vastused.(siinkohal rakendada ka pauside kohta kirjeldatut).(op.cit:43)

Ülekuulamine tuleks läbi viia ainult ühe ülekuulatavaga korraga. See on vajalik mitmetel põhjustel. Kaks või enam ülekuulatavat võivad katkestada üksteist vastuste andmisel ning ühe ütlus võib muuta teiste ülekuulatavate kindlust ja mälu. Kuigi iga ülekuulatav tuleks eraldi üle kuulata nii ruttu peale sündmust, kui võimalik, siis tingimused (suur erutus, liiga palju tähelepanu kõrvalejuhtimisi) võivad viia selleni, et ülekuulamist oleks parem läbi viia hiljem. Uurimused on näidanud, et üldiselt, mälu vähenemine on kõrgeim kahe tunni jooksul peale mäletamist vajava sündmuse esinemist aga kuid sellele kahele tunnile järgneval ajal tuleb ette vähem unustamist. Kuigi, ülekuulamise edasilükkamine kahest tunnist peale sündmuse toimumist hilisemaks meelepärasemate ülekuulamistingimuste pärast, võib esile kutsuda suurema hulga informatsiooni saamist. Ülekuulatavad on peale sündmuse aset leidmist enamjaolt emotsionaalse erutuse seisundis, eriti tõsisemate kuritegude puhul. Empiirilised uurimused on näidanud, et peale emotsionaalselt erutavat/ärritavat sündmust annavad inimesed ebatäielikke ütlusi. Ometi ärrituse astme vähenedes aja möödudes, võivad

tunnistajad anda täielikumaid ütlusi. See uurimus vihjab, et ülekuulamine saab kasu sellest, kui see viiakse läbi hilisemal ajal.(op. cit:43)

Kõigest rääkimine. See toimub ülekuulamise varajases staadiumis, kus ülekuulatavat julgustatakse rääkima kõike, see on üks algsetest kognitiivse ülekuulamise tehnikatest, mida kirjeldatakse alljärgnevalt.(Geiselman et al 1985)

Kontrolli üleviimine. Ülekuulatav eeldab ülekuulajalt kui autoriteetselt tegelaselt, et tema käes on kontroll ülekuulamise üle. Kognitiivses ülekuulamises ei ole ülekuulajal autoriteetse tegelase rolli. Ülekuulaja roll on hoopis olla abistaja, et aidata ülekuulataval meenutada. Seepärast peab ülekuulaja andma kontrolli ülekuulamise üle hoopis ülekuulatavale. Lõppude lõpuks, ülekuulatav on see, kes oli sündmusega seotud (või siis mitte) ning kelle käes on vajalik informatsioon. Seega, ülekuulamise alguses on vaja sellest ülekuulatavat selgesõnaliselt informeerida. Ülekuulatav on see, kes peaks tegema suurema osa vaimsest tööst ning suurema osa rääkimisest ülekuulamise ajal see tähendab, et tunnistaja peaks kontrollima informatsiooni voogu. Näiteks ülekuulaja võiks ütelda: „Ma ei olnud pangas, mistõttu ma ei tea, mis seal juhtus. Teie olete inimene kogu informatsiooniga, niisiis rääkige mulle kõigest, mida te mäletate.”(op. cit:44)

Konteksti taastamine . See on see koht, kus ilmneb juhend vaimse konteksti taastamise kohta.. Kui ülekuulatav on edukalt taastanud sündmuse konteksti, peaks ülekuulaja algatama, kasutades avatud lõpuga kutset, ülekuulatava poolse **vaba jutustuse** (faas kolm), millesse ei tohiks sekkuda. See faas vormib ülekuulajale ülekuulamisel eelseisva küsitlemise etapi planeerimise staadiumi, kuna vaba jutustus võimaldab küsitlejal heita pilku ülekuulatava vaimsesse kujutlusse sündmuse kohta. Seega on märkmete tegemine selles faasis soovitatav.

Faas 4: **küsitlemine.** Enne ülekuulatavale küsimuste esitamist võib olla abiks korrata ülekuulatavale, et ta jutustaks kõigest, mida teab ning seletada ülekuulatavale, et see on raske ülesanne, mis nõuab palju keskendumist ning on arusaadav/vastuvõetav, kui ta ütleb „ma ei tea”, küsimusele vastuseks . Näiteks: „Ma küsin sinult nüüd mõned küsimused, mille aluseks on sinu poolt enne räägitu. Sellest pole midagi hullu, kui sa vastad küsimusele, et sa ei tea, kui sa ei tea vastust minu poolt esitatud küsimusele. Vastuseks igale mu küsimusele, räägi kõik, mida sa mäletad.“ On tähtis tähele panna, et selles ülekuulamise faasis tohib esitada ainult

küsimusi, mis baseeruvad ülekuulatava vabale jutustusele. Ülekuulatavale öeldakse ka, et on täiesti vastuvõetav, kui ta vastab, et ta ei saa esitatud küsimusest aru.(op. cit:44)

Küsitlemisel tuleb ka silmas pidada, et ei esitataks järjest palju lühikesevastuselisi küsimusi. Selline küsimuste esitamine pärsib keskendunud meenutamist. Teiseks probleemiks selliste küsimuste puhul on see, et saadakse infot ainult konkreetse asja või tegevuse kohta, mis kokkuvõttes võib negatiivselt mõjutada ülejäänud info kogumist, mille tõttu võib osa infost jääda saamata.(Gudjonsson 1992: 173)

Vaimne kujundlikkus. Pilditehnika kasutamine meenutamisel on näidanud, et korrektne informatsioon suureneb jutustuses (Brewer 1988, ref Milne,Bull 1999) See tehnika on sarnane vaimsele konteksti taastamisele, ometi kasutatakse vaimset kujundlikkust nüüd, et aidata ülekuulataval luua vaimusilmas pilti, mis puudutab spetsiifilisi detaile sündmuse kohta. Näiteks, kui esimene aspekt sündmusest, millest ülekuulatav jutustas, oli kurjategija, võiks ülekuulatavalt küsida järgmist:„ Sa mainisid kurjategijat. Ma tahan, et sa prooviksid saada temast pilti oma vaimusilmas. Millal nägid sa teda kõige paremini, mõtle sellele, kuidas ta välja nägi, tema üldine välimus. Mida ta kandis? Mis lõhna sa tundsid? Mida ta ütles? Kui sul on temast hea selge pilt silme ees, räägi mulle kõigest tema kohta nii detailselt kui võimalik.” Seda kutsutakse pildi aktiveerimiseks ja esile toomiseks. Iga kujutluspildi korral alustage avatud küsimustega millele järgnevad suletud küsimused, kui te ei saa avatud küsimustega soovitud informatsiooni. Tuleb vältida suunavaid küsimusi.(op. cit:44)

Tunnistajaga kokkusobiv küsitlemine. Iga tunnistaja talletab infot sündmuse kohta ainulaadsel viisil. Seepärast maksimaalse tulemuse saavutamiseks meenutamisel peaks küsimuste esitamise järjekord sarnanema/meenutama tunnistaja teadmiste struktuuriga sündmusest ja ei tohiks põhineda ülekuulaja arvamusele või paika pandud protokollile. Ülekuulaja ülesanne on jõuda järeldusele, kuidas ülekuulatav on tähtsa informatsiooni talletanud ning vastavalt sellele järjestada küsimused. Kui küsimus on esitatud, loob ülekuulatav olulise kujutluspildi, et meenutada vajalikku infot. Oluline on, et ülekuulaja küsiks kõik küsimused, mis konkreetse kujutluspildi kohta käivad, enne kui algatab uue kujutluspildi loomise tunnistajas. Küsimused peavad seepärast jooksuma paralleelselt kujutluspildiga ajal, mil kujutluspilt tunnistaja peas on, vastasel juhul peab ülekuulatav esile kutsuma uue kujutluspildi, mis nõuab lisa vaimset pingutust, mis omakorda vähendab

informatsiooni kättesaamist mälust. Küsimuste küsimine, mis vajab mitmete kujutluspiltide kaasalülitumist, vähendab meenutamist 20 % (Fisher, Quigley 1988, ref Milne, Bull 1999).

On hästi teada, et osad inimesed suudavad luua oma peas elavamaid kujutluspilte kui teised. Samuti on kognitiivses protsessis vastuolu, mis puudutab visuaalsete kujutluspiltide rolli. Me kasutame sõna „kujutus” tähistamiseks seda, kuidas iga inimene on salvestanud mällu sündmuse aspektid.

Viendas faasis toimub **erinev ja põhjalik meenutamine**. Mida rohkem katseid teeb inimene mingi episoodi meenutamiseks, seda rohkem infot meenub. Seega peaks tunnistajaid julgustama proovima nii palju meenutamise katseid kui võimalik, sest paljud tunnistajad lõpetavad oma mälu otsingud pärast esimest katset. On tähtis, et ülekuulaja julgustaks ülekuulatavat jätkama meenutamise proovimist, isegi kui ta pole enam kindel, et võib veel mingeid detaile meenutada. Kuid paludes tunnistajal lihtsalt korrata meenutamist ühte ja sama moodust kasutades ei anna tõenäoliselt uut infot. Kuid lisaks põhjalikule meenutamisele ja keskendumisele peaks ülekuulatav kasutama ka erinevaid meenutamise tehnikaid näiteks vastupidises järjekorras meenutamine ja vaatenurga muutmine. Siinkohal on väga tähtis kummutada ja vaigistada igasugused kartused, et neid tehnikaid palutakse kasutada, kuna ülekuulatavat ei usuta. (op. cit:46)

Meenutamine võib olla põhjalik ja erinev proovides kasutada ka erinevaid tajumismeeli. Tavaliselt keskendutakse sellele, mida inimene nägi, mille tulemusena jääb varju see osa, mida inimene kuulis, puudutas, tundis (lõhnad) ja maitses. Seega võib niimoodi väärtuslik info kaduma minna. Igasugune jooniste ja skeemide tegemine on samuti tervitatav, kuna need ei aita mitte ainult konteksti taastada, vaid aitavad nii ülekuulataval kui ka ülekuulajal sündmuses paremini orienteeruda. (op. cit:46)

Eelviimaseks etapiks on **kokkuvõte**. Ülekuulaja peaks kokkuvõtlikus vormis kordama üle kõik räägitud ülekuulaja sõnadega. See lubab ülekuulataval kontrollida ülekuulaja täpsust meenutamisel, mis võib omakorda aidata veel kaasa ülekuulatava meenutamisele. Ülekuulaja peaks olema teadlik, et ka selles ülekuulamise osas võib veel uut infot lisada. Selles ülekuulamise osas on ka loomulik, et ülekuulatava juttu hakatakse vormima tunnistuseks, kui see on vajalik. (op. cit:46)

Ülekuulamise lõpus peaks ülekuulaja üritama ülekuulatavat ära saata positiivses meeleolus (viimane faas: **ülekuulamise lõpetamine**). See on eriti vajalik ülekuulamiste puhul, mis nõudsid väga emotsionaalsete sündmuste meenutamist. Selles faasis peaks ülekuulaja naasma neutraalsetele teemadele, millest räägiti kontakti loomise faasis. Ülekuulaja peaks ka tänama ülekuulatavat tema koostöö ja pingutuse eest meenutamisel. Siinkohal peaks ülekuulatavalt küsima, kas tal on tekkinud mingeid küsimusi ning ülekuulaja peaks pikendama ülekuulatava vajalikkuse tunnet, andes näiteks oma kontaktandmed. On loomulik, et tunnistaja mõtleb sündmusele veel pikalt peale ülekuulamist ning esile võib tulla veel väärtuslikku infot (Bekerian, Goodrich 1997, ref Milne, Bull 1999:46). Selles faasis kogub ülekuulaja ka kõik vajalikud andmed ülekuulatava kohta (elukoht, kodakondsus, töökoht jne.), mida ei tohiks teha ülekuulamise alguses. Lühikesevastuselistel küsimustel oleks kahjulik mõju järgnevale ülekuulamisele. Selliste küsimuste isiklik laad võib olla kontakti loomisel takistuseks.

Tähtis on jätta ülekuulatavale ülekuulamisest hea mulje (Fisher, McCauley 1995, ref Milne, Bull 1999:46). Peale selle, et ülekuulatavat võib vaja minna veel võimalikeks korduvateks ülekuulamisteks, on heal muljel mõju ka inimeste suhetele politseiga üldisemalt, kuna jutud oskuslikest uurijatest ja ülekuulatava heast muljest ülekuulamise kohta liiguvad hiljem kiiresti.

Esimene uuring saamaks infot KI efektiivsuse kohta avaldati 1984. aastal Geiselmani ja kolleegide poolt. Kuusteist tudengit olid tunnistajateks keset loengut maha mängitud ootamatule sündmusele. 48 tundi hiljem olid pooled üliõpilased kutsutud suvalise valiku alusel KI-d tegema ja pooled tavalist politsei ülekuulamist. KI grupp instrueeriti enne vaba jutustust algse KI tehnikatest. KI grupp andis märkimisväärselt rohkem infot kui tavaliselt ülekuulatud tudengid (KI kesmine=69, tavaline grupp kesmine=56). KI grupi poolt ei kaasnud valeinfo osakaalu suurenemist. Seda esimest uuringut kritiseeriti mitmel põhjusel, näiteks, kuna kasutati nõ süütut sündmust. (Milne, Bull 1999:47)

Sellest tingituna tehti järgmine katse Geiselmani, Fisheri, MacKinnoni ja Holland poolt. Siinkohal kuulati tunnistajad ülem (mitte ei lastud neil endil kirjutada, nagu eelnevas uurimuses) ja sündmus ise oli pikem (eelmisel katsel 4 min), keerukam ja kuriteoga seotud. 89 üliõpilast vaatasid ühte neljast kuriteo stsenaariumist, mis kõik kujutasid mingit vägivaldset kuritegu. 48 tundi hiljem kuulati tunnistajad üle kogenud politseinike poolt

kolmel erineval viisil : KI, tavaline politsei ülekuulamine, hüpnoosiga ülekuulamine. KI ja hüpnoosi grupp andsid märgatavalt rohkem korrektset infot võrreldes tavaliselt ülekuulatutega ning sellega ei kaasnenud vale või väljamõeldud info hulk. KI ja hüpnoosi grupi vahel ei leitud mingeid erinevusi. Uurimuse läbiviijad märkisid ka ära, et teatavasti hüpnoosi kasutamine uurimises on problemaatiline (Eestis ka keelatud). (Geiselman et al 1985)

Kolmandas katses uuriti KI toimet laiemal inimeste valikul (Geiselman, Fisher, MacKinnon, Holland 1986). 51 täiskasvanud inimest vanuses 20-52 aastat vaatasid ühte kahest vägivaldsest filmist, mida kasutati eelmisel katsel. 48 tunni möödudes kuulati inimesed individuaalselt üle 9 kogenud uurija poolt, kellest osad kasutasid KI-d ning osad tavalist ülekuulamist. KI grupp andis keskmiselt 5,39 ühikut korrektset infot rohkem, mis on umbes 15% rohkem, kui tavaliselt ülekuulatud tunnistajate poolt antud info. Ka siin ei kaasnenud suurema korrektse info hulgaga valede või väljamõeldud detailide hulk.

Esimene sõltumatu vastus ameerika KI uuringutele tuli Saksamaalt Köhnkeni ja kolleegide poolt, kes tegid samuti oma katse KI kohta. 29 üliõpilast vaatasid filmi stseeni löbustuspargist. Kaks kuni üheksa päeva hiljem kuulati üliõpilased üle. Sarnaselt ameerika uurimustele, meenutasid ka siin KI tehnikatega ülekuulatud üliõpilased märkimisväärselt rohkem infot kui tavaliselt ülekuulatud üliõpilased. (Milne, Bull 1999)

Esimese EKI uuringu tegi Ron Fisher aastal 1987. 16 üliõpilast vaatasid vägivaldset filmi (sama mis kasutati 1985 aastal tehtud Geiselmani katses). 48 tundi hiljem kuulasid üliõpilased teineteist üle kasutades KI-d ja EKI-d. Algse KI kasutajad pidid ülekuulatavaid tutvustama nelja meenutamist parandava tehnikaga. EKI kasutajad kasutasid ka nelja algse KI tehnikat ning lisaks kasutasid ka tunnistajale sobivat ülekuulamisviisi, fokuseeritud meenutamist, üldisi küsitlusoskusi ja mitteverbaalset sobivat käitumist. EKI-ga saadi 45% rohkem õiget infot, kui algset KI-d kasutades. Tuginedes aga Geiselmani 1985. aasta katsele, saadi 75% rohkem korrektset infot, kui tavalist ülekuulamist kasutades. (Milne, Bull 1999)

Laboratoorsete katsete asjakohasuses kaheldakse aga niikaua, kui neid saab üle viia ka tõelisse maailma. Niisiis uurisid Fisher, Geiselman ja Amador (1989, ref Milne, Bull 1999) EKI efektiivsust tõeliste kuriteotunnistajate peal. Kuulati üle audiosalvestused ülekuulamistest, mis saadi kogenud uurijate käest; osa neist oskas kasutada EKI-d, osa mitte. Üleüldiselt saadi tunnistajatelt EKI-d kasutades 47% rohkem infot, kui võrrelda uurijate

võimeid enne ja pärast EKI õpetamist. EKI-ga treenitud ja treenimata grupp, kes olid samaväärsed enne treenimist, erinesid peale EKI-ga treenimist keskmiselt 63% võrra EKI kasuks. Aeg ülekuulamiste läbiviimisel ei erinenud oluliselt enne ja pärast EKI treeningut. Tõsielu-uuringutega kaasaskäiv on täpsuse probleem, milles on vaja saada kinnitust. Selles uuringus oli õige info tase saadud info hulgast enne ja pärast EKI treeningut sarnane (93% ja 95%), mis tähendas, et EKI-ga saadud lisainformatsioon ei toonud kaasa vigase või valeinfo hulga kasvu. See uuring toetas tugevalt EKI kasutust päris politseitöös.

Alates 1984. aastast on tehtud palju erinevaid katseid uurimaks KI/EKI efektiivsust. Ülekaalukas enamus nendest uurimustest on leidnud, et kognitiivne intervjuu toob välja rohkem korrektset infot kui tavaline küsitlemine. Korrektse info kasvu meenutamisel on leitud ka erinevate ülekuulatavate juures: täiskasvanud üldiselt ning õppimishäiretega täiskasvanud, vanurid, ja lapsed ning ka õppimishäiretega lapsed. Kognitiivse intervjuu positiivset efekti on täheldatud paljudes maades: Inglismaa, USA, Kanada, Saksamaa, Prantsusmaa, Hispaania.

Politsei ettekujutust ja arvamust KI-st on uuritud spetsiaalselt kahe uuringuga. Pilootuuringus leidis Longford (1996, ref Milne, Bull 1999), et valitud hulk politseinikke leidsid KI olevat kasulik. Kuus ametnikku pidasid 12 nädalast päevikut nende poolt läbiviidud ülekuulamiste liigi ja sageduse kohta, peale seda, kui neile õpetati KI-d. Peamine põhjus, miks KI-d ei kasutatud alati, seisnes logistika küsimuses. Politsei eeskirjade kohaselt tuleb tunnistaja üle kuulata kohe pärast sündmust. Politseinikud ütlesid, et selline kohustus mitte ei pane piire ainult ülekuulamiseks valitava tehnika kasutamisele, vaid ei arvesta ka traumeeritud tunnistajatega. Sellegipoolest ütlesid nad, et KI ei võta oluliselt rohkem aega, kui tavaline ülekuulamine ning võib kokkuvõttes säästa aega, mida kulutatakse uurimise peale üldiselt. Üks politseinikest tõdes, et ühe ülekuulamisega oli kaetud kõik vajalikud tunnistuse osad ning ei olnud vaja enam uuesti üle kuulata.

Teises uuringus leidsid Kebbell, Milne ja Wagstaff (1999, ref Milne, Bull 1999) samuti, et politseinikud pidasid üldiselt KI-d kasulikuks, kuid ütlesid samuti, et aeg on suur probleem selle rakendamisel igapäevatöös. Võimalik, et lühem variant KI-st oleks igapäevaülekuulamistel edukam. Artiklis, mille kirjutas ülekuulamiste õppejõud Croft, väitis ta, et politseinikud on aeg ajalt vastumeelt KI kasutamisele, seda eelkõige arvamusest, et KI läbiviimine on liiga aeganõudev. Selle tulemusena kasutatakse KI-d pigem tõsisemate

kuritegude puhul. Osa politseinikest ei tundnud ennast hästi konteksti taastamise osas ning vastupidiselt Longfordi uurimusele, leidsid nad KI olevat ebasobiv traumeeritud tunnistajate ja kannatanute puhul, kuna selle tehnikaga nõ „vägistatakse kannatanu uuesti”.

Kognitiivse intervjuul on võimalik teraapiline olemus. Kas KI, eriti konteksti taastamise osa, võib kannatanut uuesti traumeerida? Üks vägistamise ohver rääkis, et ütluste andmine oli teraapiline ning aitas taas kindlust koguda (Williamson 1996, ref Milne, Bull 1999). Kui me oleme mingi sündmuse pärast endast väljas, siis tihti aitab sellest kellelegi rääkimine. Ainuüksi isiklikust traumast rääkimine võib vähendada nii füsioloogilisi kui ka psühholoogilisi järelmõjusid. Ülekuulajad peavad (nagu eelnevalt mainitud), looma hea kontakti ja õhkkonna suhtlemiseks. Kui ülekuulatav on stressivaba, siis peaks ülekuulamine täitma oma eesmärgi. Williamson soovitas kasutada KI-d emotsionaalsete kannatanutega. Latts ja Geiselman intervjuerisid kahte kogenud vägistamiste uurijat, et saada infot võimaliku KI efektiivsuse kohta. Uurijad märkisid, et seda tehnikat ei tohiks olla raske kannatanutel kasutada. KI mõjust selliste tunnistajatele tuleb veel uurida.

Kuna KI nõuab ka ülekuulajalt palju vaimset pingutust, siis võib see piirata info hulka, mida salvestab ülekuulaja mällu hilisemaks meenutamiseks ülekuulamise protokollimisel (Memon, Vrij, Bull 2003). Teisalt aga võib KI kasutamine aidata ülekuulajal mäletada hoopis efektiivsemalt.. Köhnken, Thürer ja Zoberbier (1994, ref Milne, Bull 1999) leidsid, et KI ülekuulajate poolt kirja pandud ütlused peale ülekuulamist sisaldasid märgatavalt rohkem korrektseid detaile, kui seda sisaldasid teiste uurijate poolt kirja pandud ütlused. Samas ei olnud mingit efekti kirjapandud ütluste täpsuse tasemes. Isegi KI protokollid sisaldasid ainult kaks kolmandikku ülekuulatava poolt tegelikult meenutatud infost. Selline avastus toob välja soovitus ja vajaduse kasutada tunnistajate, kannatanute ning ka kahtlustatavate ülekuulamistel salvestamist (diktofon, video). See soovitus on hiljuti ellu viidud ka osades politseijõududes.

Hilisem katse on uurinud ka seda, kas KI võib aidata tõeste ja valetunnistuste andmisel vahet teha. Hernandez-Fernaud ja Alonso-Quecuty (1995, ref Milne, Bull 1999) palusid ülekuulatavatel anda tõeseid ja valesid ütlusi autovarguse kohta. Kuulati üle kasutades kas KI-d või tavalist Hispaania politsei ülekuulamist. Leiti, et KI mitte ainult ei suurenda korrektsete detailide fikseerimise mahtu, vaid toob välja ka suuremaid erinevusi tõestel ütlustel ja valeütlustel. Sellel ala on vaja teha veel rohkem uurimusi.

2. UURIMISMEETOD

2.1 Valim

Valimiks oli vaja inimesi, kes puutuvad igapäevaselt kokku tunnistajate ülekuulamisega, kes viivad antud menetlustoimingut ise läbi ning seega võivad anda täpset infot, kuidas toimuvad praegu ülekuulamised Eestis ning kas ollakse teadlikud ka tulemuslikumast ülekuulamise meetodist. Nendeks inimesteks on kriminaalasjade kohtueelsed menetlejad.

Selleks, et saada üldisemat ettekujutust ülekuulamistest ja nende läbiviimisest üle Eesti, otsustas autor koostada juhusliku valim uurijatest üle Eesti, esindatud peaksid olema kõik prefektuurid. Eeldatavaks valimiks 40-60 menetlejat. Esialgselt laialisaadetud valimilt tuli tagasi ainult neli vastust. Hiljem valimit suurendades saadi kokku 30 vastust. Kuna prefektuurid olid esindatud, siis toimub ka tulemuste kokkuvõtte saabunud vastuste põhjal.

2.2 Uurimismeetod

Uurimismeetodiks on ankeetküsitlus, mille abil püütakse teada saada, kuidas toimub tunnistaja ülekuulamine, mis vahendid ja võimalused on selleks toiminguks ning kas ollakse teadlikud ka kõne all olevast ülekuulamise meetodist. Samuti soovitakse teada, kas ollakse valmis ja kas tahetakse uut ja tulemuslikumat meetodit omandada.

Ankeetküsitlus on koostatud internetileheküljel ning vastamiseks saadetakse valimile e-posti teel laiali link. Täidetud ankeedid saabuvad küsitluse läbiviija e-posti aadressile.

3. UURIMISTULEMUSED

3.1 Tulemused

Kognitiivsest intervjuust, kui tunnistaja ülekuulamismeetodi olemasolust ja toimimise põhimõtetest väitsid olema teadlikud 25% küsitletutest, 75% ei ole teadlikud sellise meetodi olemasolust. 50% arvas, et antud meetodit ja tehnikavahendeid tihti kasutades, tuleks ilmselt tööajast puudust. Tehnikavahendite kasutamise kohta tunnistaja ülekuulamisel vastati järgmiselt: 95% ei kasuta diktofoni ülekuulamisel ning 5% kasutavad vahel, videosalvestust ei kasuta kunagi 60% ja harva kasutavad 40% vastanutest. 65% vastanutest ütles, et videosalvestust ei ole võimalik teha igakord kui on vajadust, 30% ütles, et on võimalik ning 5%, et ei ole üldse võimalik teha. 35% vastanutest ütlesid, et nende töökohas on olemas ruumid ülekuulamiseks, 65% vastasid, et ei ole eraldi ruume ülekuulamiseks. Oma töökabinetis viivad ülekuulamisi läbi 95% vastanutest ning 5% seal, kus juhtub. 75% kirjutab/trükib teksti protokolliga paralleelselt tunnistaja jutustamisega. 25% hakkavad protokollima küsimuste esitamise ajal. Kui tunnistaja vaba jutustuse ajal tekib küsimus, siis 75% panevad selle kirja või jätavad meelde ning küsivad siis hiljem, 25% toimivad tunnetuse järgi „olenevalt inimesest” küsivad kas kohe või hiljem. 60% kasutavad tunnistaja ülekuulamisel erinevaid tehnikaid, võtteid, 40% ei kasuta.

3.2 Analüüs ja järeldused

Valdav osa küsitletutest (75%) vastasid, et ei ole teadlikud kognitiivse intervjuu olemasolust. Autorile üllatuseks vastas päris suur osa (25%) küsimusele „Kas teate, mis on kognitiivne intervjuu ja kuidas see toimib?” jaatavalt. Küsimuse seletavas osas märkisid jaatavalt vastanud põhiliselt, et Sisekaitseakadeemias psühholoogia loengutes mainiti või siis räägiti täiendkoolitusel. Sisekaitseakadeemia loengutes tõesti on seda meetodit tutvustatud, aga ainult ülevaatlilikult. Huvipakkuvad olid need, kes vastasid, et sellest räägiti täiendkoolitusel. Tekkis kahtlus, et võib olla tõesti oskavad osad uurijad kognitiivset ülekuulamismeetodit kasutada ning teevadki seda ka igapäevatoos. Uurides aga vastuseid küsimustele, mis puudutasid ülekuulamist, läksid kõik huvipakkuvad vastajad vastuollu kognitiivse

ülekuulamise meetodi põhimõtete: kõik kirjutavad või trükkivad protokollid paralleelselt ülekuulamisega, keegi ei alusta ega lõpeta ülekuulamist vestlusega st õhkkonna loomisega, ka meenutamise abistamisel kasutatakse samu abivahendeid (sündmuse toimumise aja seostamine nt mõne tähtpäevaga), mida kasutavad ka eitavalt vastanud. Mitte ükski huvipakkuvatest vastajatest ei maininud, et kasutavad meenutamise abistamisel mingeid kognitiivse intervjuu põhimõtteid, tehnikaid. Sellest järeldub, et selles osas huvipakkunud vastajad on ilmselt kognitiivse intervjuuga tutvunud, samuti nagu Sisekaitseakadeemiaski, ainult ülevaatlilikult, st teatakse, et selline ülekuulamise meetod on olemas, aga ei osata seda kasutada, ei tunta tehnikaid, soovitusi.

Teine uurimuse eesmärk pidi selgitama, kuivõrd oleks praegu tehnilise ja korraldusliku poole pealt võimalik kognitiivset intervjuud Eesti Politseis rakendada. See puudutab vastavate ruumide ning vajadusel ka tehnikavahendite olemasolu ja kasutamise võimalust. Kognitiivse intervjuu soovitude kohaselt ei tohiks tunnistajat meenutamisel segada ega tähelepanu kõrvale juhtida, seega ei sobi uurija kabinet tunnistaja ülekuulamiseks, eriti kui on vaja kontsentreeritult meenutada. 65% küsitletutest vastas, et nende töökohas ei ole eraldi ruume ülekuulamiseks. 35% vastas, et vastavad ruumid on olemas ning nende sisustuseks on üldiselt laud ja toolid ning ühel juhul oli olemas ka arvuti. Kuigi 35% vastas, et ruumid on olemas, siis 95% kuulab ikkagi üle oma töökabinetis, kus on alati palju segavaid asju (riided, toimikud, pildid, telefon jne). Kahjuks ei ole teada, miks kuulavad vastavate ruumide olemasolul uurijad tunnistajaid üle ikkagi oma kabinetis. Võib oletada, et ilmselt selle pärast, et nendes ruumides ei ole reeglina arvutit, kuna 75% ikkagi trükkib paralleelselt ülekuulamise (meenutamise, vaba jutustuse) ajal ning ülejäänud 25% hakkavad trükkima peale vaba jutustuse lõppu. Tunnistajate meenutamise abistamisel kognitiivset ülekuulamise meetodit kasutades peaks see toimuma aga vastavas ülekuulamisruumis, kus ei oleks mingeid segavaid asju ja mis peaks olema eraldatud käidavamatest korridoridest (hääled ja sammud segavad meenutamist) ning kus peaks olema võimalus ka ülekuulamist salvestada (heli, video). Seega peaks Eesti Politsei kognitiivse intervjuu kasutuselevõtul rajama suurel hulgal vastavaid ülekuulamisruume.

Tunnistaja vaba jutustuse ajal protokollimine (vahel ka märkmete tegemine) segab tunnistaja meenutamist, seega oleks hea kasutada tehnikavahendeid ülekuulamise salvestamiseks ning hiljem protokollimiseks. Selleks kasutatakse tavaliselt kas diktofoni või videokaamerat. Kui diktofonide hankimine ja kasutamine ei tohiks olla suureks probleemiks (praegu ei kasuta

diktofone 95%), siis videosalvestusega tuleb vaeva näha, kuna 65% vastanutest ütlesid, et ei ole võimalust videosalvestust teha igakord, kui on soovi. Kognitiivse intervjuu kasutuselevõtul tuleks aga kas diktofoni või videosalvestust kasutada kindlasti tihemini kui praegu. 5% vastas, et ei ole üldse võimalik videosalvestust kasutada.

Kõige positiivsemad olid aga tulemused uue tehnika omandamise osas. 100% vastanutest on nõus omandama uut ja tulemuslikumat ülekuulamise meetodit.

KOKKUVÕTE

Vaatamata kognitiivse intervjuu edule paljudes riikides, ei ole kahjuks jõutud Eesti Politseis uut tunnistaja ülekuulamise tehnikate kogumit laiemalt tutvustada ega kasutusele võtta. Hea on aga see, et kõik oleksid nõus seda omandama.

Uurimusest selgus, et kognitiivse intervjuu kasutuselevõtt Eesti Politseis on võimalik ja tervitatav. Praegu on tunnistajate korralik ülekuulamine suurte puudustega, kuna paljudes kohtades ei ole isegi eraldi ruume ülekuulamiseks ning ka uurijate oskused ja suhtlemine meenutamise seisukohalt vajaks taganttõuget. Igapäevaseks töös kasutamiseks peab aga tegema muudatusi politseiasutustes ülekuulamisruumide rajamise näol. Ka salvestamistehnika laiem kasutamine on vajalik ja aitaks kaasa ülekuulamiste läbiviimisele. Salvestamistehnika ei ole aga esmatähtis, kuna head ülekuulamist on võimalik läbi viia ka ilma tehnikata. Seega tuleks esmajärjekorras tutvustada laiemalt tulemuslikumat tehnikate kogumit ning tekitada huvi uurijate seas. Seejärel peaksid hakkama toimuma koolitused professionaalsete juhendajate käe all. Professionaalseid koolituse läbiviijaid peaks Eestis mõne aja pärast olema esialgu vähemalt üks, kuna küsitluse käigus selgus, et antud teemal kirjutatakse Eestis hetkel doktoritööd.

Annotation

The study is a 32-paged overview of the essence of cognitive interview and the possibility of exerting it in Estonian Police. The language of the study is Estonian.

The basic keywords used in the study: cognitive interview, encoding, interviewer, interviewee, retrieval, phases, interviewing.

The purpose of the study is to give theoretical overview of cognitive interview and its techniques in Estonian and to examine the possibility of exertion this type of interview in Estonian Police. The method of the study is questionnaire, to find out, if the criminal investigators are aware of cognitive interview and if they are using it in their everyday work. Also is being examined in which conditions and how are interviews taking place now. The research shows that the most of the criminal investigators are not aware of this type of interview and are unable to use cognitive interview. The conditions, in which interviews are taking place are not helping better retrieval either. As this type of interview has shown good results in many countries, then another aim of the study is to make the criminal investigators take an interest in cognitive interview.

Lisa 1

Ankeetküsitlus

Kas tunnistajate ülekuulamisel kasutate mingeid tehnikaid, võtteid paremaks meenutamiseks?

- jah
- ei

Mida teete, et aidata tunnistajal meenutada?

- palun rohkem pingutada
- kasutan küsitlemisel meenutamist soosivaid võtteid, tehnikaid
- annan mõtlemisaega
- pole midagi teha, kui ei mäleta, siis ei mäleta

Kuidas alustate tunnistaja ülekuulamist?

- tervitan, panen isikuandmed kirja ja hakkam küsima
- tervitan, selgitan ülekuulamise vajalikkust ja palun jutustada, mida inimene mäletab ning seejärel küsin täpsustavaid küsimusi
- tervitan, räägin üldistel teemadel ning jätkan seejärel ülekuulamisega

Mida teete, kui tunnistaja jutustuse ajal tekib küsimus?

- küsin kohe, pärast ununeb
- panen küsimuse kirja ning küsin hiljem
- jätan küsimuse meelde ning küsin hiljem

Kuidas protokollite tavaliselt ülekuulamist?

- paralleelselt ülekuulamisega kirjutan/trükin
- kasutan protokollijat
- kasutan diktofoni/videosalvestust ning protokollin hiljem

Mida teete tunnistaja ülekuulamise lõpus?

- tänan ja juhatan uksest välja
- tänan, annan oma kontaktandmed ja juhatan välja
- võtan allkirjad ja juhatan uksest välja

Kas kuulate teistkordselt üle sündmuskohal ülekuulatud tunnistaja?

- jah
- kui saan teada, et tal peaks olema veel infot siis kuulan
- ei

Eitava vastuse korral palun põhjendada.

Kus toimub tavaliselt tunnistaja ülekuulamine?

- minu töökabinetis
- ülekuulamisruumis
- seal, kus juhtub

Kas Teie töökohas on olemas vastavad ruumid ülekuulamiseks?

- ei
- jah

Kui tihti kasutate ülekuulamisel videosalvestust?

- tihti
- vastavalt vajadusele
- harva
- mitte kunagi

Kas videosalvestust on võimalik teha igakord, kui soovite?

- jah
- ei
- ei ole üldse võimalik

Kui ei kasuta ülekuulamisel videosalvestust, siis miks?

- pole võimalust
- pole vajadust
- võtab palju aega
- keeruline

Kas kasutate tunnistaja ülekuulamisel diktofoni

- jah
- vahel kasutan
- ei kasuta

Eitava vastuse korral palun põhjendada, miks.

Kui kasutaksite paljude tunnistajate ülekuulamisel diktofoni või videosalvestust, kas arvate, et tööajast võib puudust tulla.

- jah
- ei

Kas teate, mis on kognitiivne intervjuu?

- jah
- ei

Kui teate, siis kirjeldage lühidalt, kuidas olete sellest aru saanud, kust olete sellest kuulnud!

Kui teaksite, et on olemas tunnistaja ülekuulamismeetod, mis võib aidata tunnistajal meenutada kuni 70% rohkem infot, siis kas oleksite huvitatud selle omandamisest ja kasutamisest.

- jah
- võib-olla
- ei

Kui vastate ei/võib-olla, siis palun selgitada, miks.

Kasutatud kirjandus:

1. Bachmann, T. 2002. Psühhnoomia juriidilises kontekstis. TÜ Kirjastus
2. Geiselman, E, Fisher, R, MacKinnon, D., Holland, H. 1985. "Eyewitness Memory Enhancement in the Police Interview: Cognitive Retrieval Mnemonics Versus Hypnosis," *Journal of Applied Psychology*, 70, 401-412
3. Granhag, P.A, Jonsson, A-C, Allwood, C. (2004). The Cognitive Interview and its Effect on Witness Confidence. *Psychology, Crime & Law*, 10, 37-52
4. Gudjonsson, G. 1992. *The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony*. Chichester
5. Kebbell, M, Davis, G.. 2006. *Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions*. Wiley
6. Loftus, E. 1996. *Eyewitness Testimony*. Harvard University Press
7. Memon, A., Vrij, A., & Bull, R. 2003. *Psychology and Law*. Chichester
8. Milne, R, Bull, R..1999 *Investigative Interviewing*. Chichester
9. Tulving, E.. 2002. *Mälu*. TÜ Kirjastus